

16. ЦДІАЛ. – Ф. 684 (Протоігуменат монастирів ЧСВВ, м. Львів, 1806–1945 рр.). – Оп. 1. – Спр. 1845 (Бібліографічні записки до історії Крехівського монастиря, василіянської школи тощо). – Арк. 1–446.
17. Чинности и рѣшенія руского провинціального Собора въ Галичинѣ отбывшого ся во Львовѣ въ роцъ 1891. – Львѣвъ: Изъ типографіи Ставропігійского Института, 1896. – 272 с.

SUMMARY

Igor Drogobutsky

The participation of the monks-bazilians in the social, political and economic life of a Ukrainian people of the East Galicia at the end of XIX – at the beginning of XX st.
At the article throw light of the peculiarities of the activity of the representatives of the Order of st. Basil Magnum up in the social, political and economic life of a Ukrainian people of the East Galicia at the process of the national revival.

Лариса Дудка,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри права
та методики викладання історико-правознавчих дисциплін
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

ЖУРНАЛ «БЕЗВІРНИК» У СИСТЕМІ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ В УКРАЇНІ В 1920–1930-Х РОКАХ

На основі архівних матеріалів, історичної літератури, публікацій періодичних видань досліджується роль та місце журналу «Безвірник» у становленні безвірницького руху в УСРР; аналізується його участь як друкованого органу Спілки войовничих безвірників у насадженні в суспільстві антирелігійних та антицерковних настроїв. *Ключові слова: журнал «Безвірник», Спілка войовничих безвірників, релігія, безвірницький рух, антирелігійна пропаганда.*

Сучасний етап історичного розвитку нашої країни характеризується складною ситуацією у церковно-релігійній сфері, проявом чого є надмірна політизація і перманентні загострення навколо церковних питань та конфесійних відносин. Досі відчувається негативний тягар тоталітарного минулого у суспільній свідомості, що стоїть на перешкоді духовному відродженню, консолідації та розвитку української нації, утвердженню поваги у суспільстві до національних традицій і культурної спадщини.

Вивчаючи ті чи інші аспекти зазначеної проблеми, дослідники цілком виправдано головну увагу звертають на 1920–1930-ті роки. Драматизм цього історичного періоду, наявність численних протиріч і парадоксів у суспільному розвитку, величезні людські, матеріальні й духовні втрати вимагають глибокого наукового аналізу всіх аспектів формування і функціонування тоталітарної системи в підрадянській Україні та її згубного впливу на духовно-релігійне життя народу.

Увесь подальший історичний розвиток після приходу до влади більшовиків як України, так і Радянського Союзу в цілому підтвердив, що комуністична партія,

розробляючи стратегію й тактику антирелігійної роботи, крім державних органів, передбачала участь у ній також школи, культосвітніх установ, профспілок, громадських об'єднань, що явно суперечило проголошеному державою принципу свободи совісті.

Не залишилася поза цим переліком і державна преса, яка мала сприяти опануванню свідомістю трудящих і залучення їх до кола партійного впливу. У руках владних структур вона була потужним інструментом ідеологічного тиску, дієвим засобом пропаганди більшовиками своїх ідей, агітації мас за підтримку цих ідей та організатором реалізації більшовицьких планів та програм. Преса відіграла чи не визначальну роль у формуванні громадської думки у справі боротьби проти релігії, Церкви та віруючих.

Саме в цьому контексті періодичні видання можна вважати одним із суб'єктів у здійсненні антирелігійної та антицерковної політики державно-партійними органами. З іншого боку, важко було знайти газету чи журнал, які б не заторкували проблем антирелігійної пропаганди чи не знаходили б на своїх шпальтах місця для повідомлень про державно-церковні стосунки. За командою «згори» відбувалася «антирелігієзація» преси, втягування її в орбіту боротьби на «ідеологічному фронті» й наповнення газет та журналів новим войовничо-атеїстичним змістом. Таким чином, із суб'єкта антирелігійної пропаганди преса перетворювалася в її об'єкт.

З усієї палітри радянської періодики виділялися видання, головною функцією яких була трансляція та популяризація вже готових рішень щодо антирелігійної політики, пропаганда основних доктрин, «генеральної лінії» партії на «антирелігійному фронті». Йдеться про суто антирелігійну періодику.

На допомогу місцевим органам влади в утіленні в життя декрету про відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви VII відділом Наркомату юстиції у 1919–1924 рр. видавався журнал «Револуция и церковь» за редакцією П. О. Красикова. Значну роботу, спрямовану на видання атеїстичної літератури, переклад книг зарубіжних авторів, здійснювало наукове товариство «Атеист». За його керівництвом у 1922–1930 рр. виходив журнал «Атеист», редактором якого був І. А. Шпіцберг (із 1931 р. журнал одержав ще відвертішу назву – «Воинствующий Атеизм») [12, с. 6–8]. Ці видання хоч і друкувалися в Москві, але поширювалися на території всього Радянського Союзу, у т. ч. і в УСРР.

Особливе місце в цьому переліку належить щотижневій газеті «Безбожник», яка виступила організатором Спілки безвірників, згуртовуючи навколо себе перші антирелігійні товариства.

30 січня 1925 р. ЦК РКП(б) надіслав місцевим органам таємний циркуляр № 78 «О сектанском движении и об антирелигиозной пропаганде», у якому зазначалося, що в країні зростає антирелігійний рух, який виявляється «в повышении интереса к антирелигиозной печати и устной пропаганде, в возникновении и развитии в ряде губерний и областей обществ и кружков безбожников, друзей газеты «Безбожник» и т. д.» [7, арк. 1].

Із союзних антирелігійних періодичних видань у цей час почали друкуватися журнали «Антирелигиозник» (1926–1941 рр.), редактором якого був Ом. Ярославський, а також «Безбожник» (1924–1941 рр.), «Безбожник у станка» (1923–1931 рр.).

В Україні ситуація щодо антирелігійної періодики була дещо іншою: в першій половині 1920-х років загальнореспубліканського видання взагалі не було, а в

1923–1924 рр. друкувався лише журнал «Безвірник» як орган Київського губкому КП(б)У. Саме тому на нараді Агітпропу ЦК КП(б)У з питань антирелігійної пропаганди 20 травня 1924 р. наголошувалося на необхідності розширення передплати на неперіодичну антирелігійну літературу, на журнали «Безбожник» (Москва) і «Безвірник» (Київ) [5, арк. 85]. Здійснювалася спроба перетворити «Безвірник» на загальноукраїнське видання, поширюючи його на всі губернії УСРР та збільшуючи тираж.

Водночас для партійних та державних органів актуальною залишалася проблема видання окремого загальнореспубліканського антирелігійного журналу. Неодноразово це питання розглядалось Антирелігійною комісією при Агітпропі ЦК КП(б)У. Організацію такого журналу визнала за доцільне Мала колегія Агітпропу ЦК у червні 1924 р. Вікторії Уласевич (завідувачу підвідділу антирелігійної пропаганди) доручалося скласти кошторис та внести його на затвердження Оргбюро, що й було зроблено 1 липня 1924 р. [4, арк. 74; 3, арк. 36]. 13 листопада 1924 р. Секретаріат ЦК КП(б)У ухвалив: «1. Доручити Відділу друку в двотижневий термін розробити питання про можливість об'єднання видавництв «Комуніст» і «Селянська правда». 2. Видати в розпорядження Відділу друку для журналу «Безвірник» 3.000 крб. Провести через фінкомітет» [3, арк. 186].

Заручившись підтримкою завідувача відділу друку О. Равича, підвідділ антирелігійної пропаганди просив фінансовий відділ ЦК видати кошти для видання журналу «Безвірник» при редакції газети «Селянська правда» [6, арк. 108]. У грудні 1924 р. Секретаріат ЦК затвердив редакцію журналу в складі В. Уласевич (відповідальний редактор), Д. Марченка (КСМ) та С. Мотузка (Агітпроп) [3, арк. 218]. Після того як В. Уласевич була відкликана до Москви, у 1926 р. журнал якийсь час редагував В. І. Ліванов.

Щомісячник ЦК КП(б)У та Головополітосвіти УСРР «Безвірник» уперше вийшов друком у січні 1925 р. накладом у 15 тис. примірників. Із 6-го номера журнал перейшов до Державного видавництва України. У січні 1926 р., у зв'язку з річницею виходу журналу, редакція надрукувала на сторінках «Безвірника» вітальні телеграми з Москви – від В. Уласевич, редакції журналу «Безбожник у станка», а також від республіканських партійних органів, які зазначали, що «Безвірник» за рік свого існування провів «величезну роботу звільнення працюючих мас від пережитків релігії та забобонів» і бажали йому «охопити своїм культурним впливом найдальші куточки України» [8, с. 4, 9, 10].

З 11–12-го номера за 1926 р. «Безвірник» стає популярно-науковим та методичним місячником Всеукраїнської ради Спільки безвірників та управління політосвіти НКЮ УСРР. Значно збільшується обсяг журналу (з 16 до 64 с.), зростає ціна (із 15 до 35 коп.), змінюється його оформлення, а також редакційний склад: відповідальним редактором стає Д. Ігнатюк, до складу редколегії входять І. Гаїбов, А. Іванівський, А. Коршиков, Д. Марченко й основний антирелігійний теоретик тих часів І. Сухоплюєв.

Зміст реорганізованого журналу складався з таких розділів:

1. Статті, що визначали «загальну лінію» партії з найбільш принципових питань антирелігійної пропаганди.

2. Матеріали для масової антирелігійної роботи.

3. «На допомогу антирелігійникові»: тези, зразкові бесіди, конспекти із відповідними методичними порадами та вказівками, спеціальні методичні статті з питань антирелігійної пропаганди.

4. Аналіз та оцінка антирелігійної літератури.

5. Поштова скринька.

І, нарешті, як додаток на сторінках журналу з № 11–12 (1926 р.) відкрився офіційний відділ – усі надруковані в ньому матеріали, за розпорядженням Тимчасової Всеукраїнської ради Співки безвірників, уважалися офіційними для всіх безвірницьких організацій [13, с. 4].

Із 1929 р. «Безвірник» друкувався вже двічі на місяць і перейшов у цілковите розпорядження Всеукраїнської ради Співки войовничих безвірників України як основний її друкований орган. У 1933 р. друк часопису здійснювало видавництво «Український робітник». У зв'язку з паперовою кризою, що спричинила ліквідацію деяких видань, у 1934–1935 рр. журнал знову перетворився на місячник. Припинив «Безвірник» своє існування в соціально-економічному видавництві, де були надруковані його останні три номери за 1935 р.

Як союзному «Безбожнику» та «Антирелігійнику», так і республіканському «Безвірнику» був властивий глумливо-образливий тон, що відштовхувало віруючих. Упродовж 1925–1926 рр. у цих виданнях переважали низькопробні карикатури, гуморески, байки, фейлетони про аморальну поведінку духовенства, котрі друкувалися нерідко під псевдонімами. Із 1927 р. реорганізований «Безвірник» тимчасово став стриманішим і почав уміщувати чимало цікавих матеріалів природничо-наукового, пізнавального характеру, інформацію про антирелігійний рух у республіці. Хоча й тоді не бракувало примітивно-агітаційних матеріалів. Так, у редакційній статті «Слуги капіталу» з приводу християнського конгресу в Стокгольмі 1925 р. йшлося: «Буржуазія відверто організовує церкву для політики. Буржуазія хоче на економічній і політичній організації пролетаріату та селянства нацькувати єдину зграю псів капіталізму у митрах, ризах і камілавках, щоб у гарчанні православних, лютеранських, баптистських і всіх інших промовців загубилися голоси протесту й обурення пригнічених людей» [10, с. 18]. Як наслідок, у матеріалах обстеження по лінії НКВС діяльності відділів культів на місцях за 1926–1927 рр. неодноразово подається інформація, що серед селян «Безвірник» не був популярним [1, арк. 35 зв.], а в деяких місцях узагалі населенням не передплачувався [1, арк. 36].

Одним із способів зосередження уваги на антирелігійній політиці було друкування в журналі добірок матеріалів, як правило, із таких складових: 1) постанови, резолюції та ухвали партійних органів щодо церковного питання, декрети та директивні документи або фрагменти з них, постанови та резолюції з'їздів Співки безвірників загальносоюзного та республіканського значення; 2) промови, доповіді, виступи діячів партії та радянського керівництва, керівників антирелігійного руху; 3) передові або редакторські статті з антирелігійних тем; 4) практичні рекомендації щодо організації безвірницьких осередків та здійснення їхньої роботи; 5) аналітичні статті, репортажі й нарисові замальовки з місць про успіхи безвірницького руху; 6) критичні огляди про помилки, порушення, хиби тощо; 7) робіськорівські дописи, листи, запитання. При оцінці тієї чи іншої публікації головною їхньою рисою була «ідеологічна витриманість». «Художня, естетична вартість відходила на задній план, коли мова йшла про ідеї», –

засначала в дисертаційному дослідженні О. А. Коляструк [11, с. 59]. На шпальтах газет та журналів абсолютно неприйнятними були розмірковування, висловлювання сумнівів чи вагань, дискусійність чи альтернативність думок.

У червні 1928 р. ЦК КП(б)У опублікував резолюцію «Про релігійний рух та антирелігійну пропаганду». Узагальнюючи успіхи та невдачі в антирелігійній роботі, ЦК наголошував: «Антирелігійна пропаганда повинна ввійти складовою частиною в роботу партійних організацій, комсомолу та професійних спілок, зокрема, робітничого клубу, шкіл, наших періодичних видань, кіно, театру та радіо». Водночас місцеві партійні та культурно-освітні організації зобов'язувалися гарантувати належну кількість передплатників, а НКО УСРР та ДВУ – безперервне видання «Безвірника» [9, с. 118]. Журнал «Безвірник» одночасно виступив і організатором Спілки безвірників України, оскільки саме через нього здійснювався основний зв'язок вищих антирелігійних органів із місцевим керівництвом.

Трафаретність та шаблонність витриманих у дусі нетерпимості та ворожнечі антирелігійних матеріалів, які вміщував на своїх шпальтах «Безвірник» і які надсилалися місцевими кореспондентами, частково забезпечувалася тим, що редактори журналу надсилали до різних організацій та установ рекомендації щодо того, як і що висвітлювати у своїх повідомленнях. Так, профспілкові організації повинні були у своїх кореспонденціях до «Безвірника» передувсім звертати увагу на таке: «1. Участь СВБ і релігійників у таких кампаніях: здійснення п'ятирічки, соціалістичне змагання, організація ударних бригад на виробництвах, колективізація сільського господарства, здійснення агромінімуму та підвищення врожайності, підготовка до весняної сівби. 2. Проведення антиріздвяної кампанії (робота СВБ і опір релігійників, прогули, п'янки та збитки від них для підприємства). 3. Викривання шкідницької контрреволюційної діяльності релігійників, зокрема сектантів і автокефалів. 4. Здійснення антирелігійного наступу на підприємствах» [2, арк. 73]. Штучно виворочений у ході антирелігійної пропаганди робітничорівський рух функціонував під наглядом різних контролюючих інститутів при виданнях, а також органів юстиції. Добровільні кореспонденти редакціями скеровувалися на створення необхідного резонансу в тій чи іншій антирелігійній кампанії.

Антирелігійна та антицерковна спрямованість преси посилилась і стала систематичною після II Всесоюзного з'їзду СВБ, як того й вимагала одна з резолюцій з'їзду. І це при тому, що більшість газет були органами радянської влади. Отже, їхні публікації свідчили про ідеологічну однобічність, про обмеження прав та свобод служителів Церкви та віруючого населення.

Однією з характерних ознак періодичних та неперіодичних видань аналізованого історичного періоду було те, що вони мали однобічний зв'язок або монологічний характер функціонування. Соціально значуща інформація рухалася лише в одному напрямку – згори донизу, громадськість при цьому не могла висловити свої справжні потреби, запити, турботи. У кінцевому підсумку це призвело до двох суттєвих вад інформаційного обміну, а саме: відсутності в періодиці й літературних виданнях достовірної інформації та незатребуваності в масах друкованих видань антирелігійного змісту.

Таким чином, партійні та державні органи, насаджуючи в суспільстві антирелігійні та антицерковні настрої, активно використовували при цьому пресу

та різні видавництва. Засоби масової інформації, залучаючись до висвітлення в душі більшовицької нетерпимості державно-церковної проблематики, використовувались атеїстичною владою в боротьбі проти духовенства та віруючих.

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 270.
2. ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 2. – Спр. 920.
3. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 40.
4. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1839.
5. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1842.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1843.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2006.
8. Безвірник. – 1926. – № 1.
9. Про релігію і атеїстичне виховання: Зб. документів і матеріалів / Упоряд., вступ. ст. і прим. Б. О. Лобовика, Р. С. Приходька. – Київ: Політвидав України, 1979. – 260 с.
10. В. Л. Слуги капіталу // Безвірник. – 1925. – № 8. – С. 18.
11. Коляструк О. А. Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ ст.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. – Київ, 2003. – 276 с.
12. Коновалов Б. Н. К массовому атеизму. – Москва: Наука, 1974. – 167 с.
13. Чому реорганізовано «Безвірник» // Безвірник. – 1926. – № 11–12. – С. 3–4.

SUMMARY

Larysa Dudka

The journal «Atheist» is in the system of anti-religious propaganda in Ukraine in 1920s–1930s

On the basis of archival documents of historical literature and published works in the periodical press the role and place of the journal «Atheist» is being analyzed in the formation of the Atheists' movement in the USSR. Also the role of the journal as the publishing organ is being analyzed in the broadening of anti-religious feelings of the public.

Key words: Journal «Atheist», Militant Atheists' League, religion, atheists' movement, anti-religious propaganda.

Володимир Дяків,

кандидат філологічних наук,

*старший науковий співробітник відділу етнології сучасності
Інституту народознавства НАН України*

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ В ПІДРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920–1930-Х РОКІВ

Окреслено основні аспекти дослідження особливих проявів народної релігійності українців в умовах більшовицької окупації 1920–1930-х рр., релігійного руху і пов'язаної з ним духовної творчості того часу, які виникали і функціонували під впливом репресивної політики влади стосовно релігії та Церкви, українського селянства тощо,